

Тема 1. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ПРИНЦИПИ ЇХ ВЗАЄМОДІЇ

План.

1. Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.
2. Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини: визначення понять.
3. Взаємодія МГП та МППЛ. Роль принципу *lex specialis*.
4. Місце МГП і МППЛ та інших галузей в системі міжнародного права.

1. Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Історично розвиток міжнародного гуманітарного права та права прав людини проходив різними шляхами, проте за останні десятиліття між ними відбулося очевидне зближення. Адже наразі низка міжнародних договорів включає положення двох галузей права: наприклад, Конвенція про права дитини та Протокол щодо участі дітей в озброєних конфліктах.

Як і міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право має на меті захист прав людини. Та попри спільну ціль, між ними є низка відмінностей, які стосуються сфері дії, цілей та застосування цих галузей міжнародного права.

Міжнародне гуманітарне право застосовується виключно у ситуаціях збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру. Воно складається з положень, що надають захист особам, які не беруть (або більше не беруть) участь у збройному конфлікті та норм, що регулюють ведення бойових дій. Відступи від зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом не можливі.

У свою чергу, міжнародне право прав людини застосовується як у мирний, так і у воєнний час. Захист, який надається міжнародним правом прав людини загалом має індивідуальний характер та спрямований на окремих індивідів з метою уберегти їх від посягань держави, в межах юрисдикції або під контролем якої вони перебувають. МППЛ також націлено на гарантії дотримання прав і свобод – громадянських, політичних, економічних, соціальних та/чи культурних права та свободи людини за будь-яких обставин.

Держави можуть відступати від своїх зобов'язань за міжнародним правом прав людини, за умови що такі відступи будуть сумісні зі зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом. Саме тому ряд міжнародних інструментів з прав людини передбачає право держави на відступ від своїх зобов'язань у надзвичайній ситуації. Так, наприклад, Міжнародний пакт з громадянських та політичних прав дозволяє відступи за умови виконання наступних вимог:

- 1) під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою;
- 2) наявність офіційного оголошення щодо наявності такого надзвичайного становища;
- 3) заходи на відступ від зобов'язань здійснюються тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища;
- 4) заходи на відступ не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом (зокрема, за міжнародним гуманітарним правом);
- 5) заходи на відступ не тягнуть за собою дискримінації виключно на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження;

6) держава повинна негайно інформувати інші держави, що беруть участь у Пакті, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення. Має бути також зроблено повідомлення через того ж посередника про дату, коли вона припиняє такий відступ.

Серед основних відмінностей двох галузей варто також відзначити самовиконуваність норм міжнародного права прав людини. Норми МГП, в свою чергу, загалом не володіють такою властивістю та вимагають імплементації.

Крім того, міжнародне гуманітарне право не передбачає створення спеціальних механізмів, в той час як в межах МППЛ такі механізми наявні як на національному, так і на міжнародному рівнях.

2. Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини: визначення понять.

Міжнародне гуманітарне право, яке також називають правом збройних конфліктів, спрямоване на вирішення гуманітарних проблем, що виникають в ході збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру. Зокрема, його норми обмежують право сторін у конфлікті на використання методів і засобів ведення воєнних дій та зобов'язують воюючі сторони захищати осіб, що можуть постраждати в ході збройного конфлікту.

Поняття «міжнародне гуманітарне право» використовується не так давно, оскільки лише у 1950-х роках було запропоноване видатним вченим Жаном Пікте. В офіційних документах воно вперше було згадано в назвах документів різних конференцій, зокрема Дипломатичної конференції з підтвердження та розвитку міжнародного гуманітарного права, застосовного у збройних конфліктах (1974–1977). Хоча в Заключному акті Конференції як назва використовується «Міжнародне гуманітарне право, застосовне у збройних конфліктах», ця назва, навіть у скороченій формі (МГП), не з'явилася в тексті двох протоколів. Проте наразі поняття «міжнародне гуманітарне право» є загальновизнаним – воно використовується в документах Організації Об'єднаних Націй, у політичному діалозі та наукових працях.

Міжнародне право прав людини складається з низки принципів та норм, на основі яких окремі особи або групи осіб можуть розраховувати на певні стандарти захисту, звернення та компенсацію з боку державних органів влади виключно через те, що вони є людьми.

Сучасне міжнародне право прав людини в тому вигляді, в якому воно є наразі, сформувалося після Другої світової війни. Голокост та багато інших жакливих порушень прав людини часів Гітлера дали поштовх до розвитку міжнародної системи, здатної запобігти повторенню подібних людських трагедій. Статут ООН, прийнятий у 1945 р., та Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р., заклали фундамент цієї галузі.

Стаття 55 Статуту ООН зобов'язує ООН сприяти «загальній повазі та дотриманню прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення на підставі раси, статі, мови й релігії». У статті 56 Статуту ООН держави-члени ООН «зобов'язуються вживати спільні та окремі дії у співпраці з Організацією для досягнення цілей, викладених у статті 55». Незважаючи на нечіткість, ці положення та подальша практика ООН змусили членів ООН поступово прийняти пропозицію про інтернаціоналізацію концепції прав людини в Статуті ООН.

Втім, це не означає, що з набуттям чинності Статуту ООН усі питання прав людини *ipso facto* перестали належати до внутрішньої юрисдикції держав. В даному випадку мова йде про те, що держави-члени взяли на себе певні міжнародні зобов'язання щодо прав людини. Незважаючи на те, що їх повний обсяг залишався невизначеним, держави більше не могли стверджувати, що права людини як такі мають, по суті, внутрішній характер. Не менш важливим було і те, що обов'язки, покладені статтею 56 Статуту ООН на держав-членів ООН, яка вимагає від них співпрацювати з Організацією у заохоченні прав людини, надала ООН необхідні повноваження для того, щоб розпочати масштабну роботу з визначення та кодифікації цих прав.

3. Взаємодія МГП та МППЛ. Роль принципу *lex specialis*.

У ході збройного конфлікту міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини застосовуються одночасно, доповнюючи одне одного. Оскільки право, яке застосовується до збройного конфлікту неміжнародного характеру містить обмежену кількість положень, воно часто доповнюється положеннями прав людини, яке заповнює наявні прогалини. Тому під час збройного конфлікту одночасно застосовуються обидві галузі права з урахуванням можливих відступів від окремих положень міжнародного права прав людини.

Водночас, під час збройного конфлікту МГП є більш спеціалізованою галуззю міжнародного права, але право прав людини має братися до уваги в тих випадках, коли воно носить додатковий характер або застосовується до більш конкретної ситуації.

Важливо що Загальна декларація прав людини 1948 року та Женевські конвенції 1949 року були розроблені та прийняті майже одночасно, але в різних контекстах і різними інституціями, без будь-якого зв'язку між цими двома ініціативами. Аналіз цих правових інструментів також не свідчить про вплив Загальної декларації прав людини на Женевські конвенції або навпаки. Однак, ситуація змінилася, адже зв'язок між міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом тепер загальновизнаний.

Дипломатична конференція 1974–1977 років, яка розробила та прийняла два Додаткові протоколи від 8 червня 1977 року, підтверджує цю тенденцію. Зокрема, Додатковий протокол I, що застосовується до міжнародних збройних конфліктів, містить статтю 75 «Основні гарантії», яка робить посилання на права людини та їх застосування в ситуаціях, коли договори з гуманітарного права не надають більш сприятливого режиму. Крім того, в преамбулі Протоколу II зазначається, що «міжнародні документи, що стосуються прав людини, пропонують основний захист людини» також під час неміжнародного збройного конфлікту.

Ці два приклади демонструють, що в ситуаціях, які характеризуються насильством, чи то у протистоянні між державами чи в неміжнародному збройному конфлікті, обидві галуззі міжнародного права можуть застосовуватися одночасно.

У своєму Консультативному висновку про правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території Міжнародний Суд ООН підтвердив цей висновок. Суд розрізняє три ситуації та приходить до наступного висновку:

«[Деякі] права можуть бути пов'язані виключно з міжнародним гуманітарним правом; інші можуть бути пов'язані виключно з правом прав людини; але ще інші можуть стосуватися обох цих галузей міжнародного права. Щоб відповісти на поставлене запитання, Суду доведеться взяти до уваги обидві ці галузі міжнародного права, а саме право прав людини та, як *lex specialis*, міжнародне гуманітарне право» (п. 106).

У цій справі Суд прийшов до висновку, що право прав людини та міжнародне гуманітарне право застосовуються паралельно, останнє як *lex specialis*. Саме цей принцип визначає, яка норма превалює (має пріоритет) над іншою в кожній конкретній ситуації.

4. Місце МГП і МППЛ та інших галузей в системі міжнародного права.

Загальне міжнародне право охоплює дві галузі, які пов'язані зі збройним конфліктом: *jus ad bellum* та *jus in bello*.

Метою *jus ad bellum* є заборона війни як засобу вирішення спорів між державами. Основним джерелом цієї заборони є Статут ООН, який забороняє погрозу силою або її застосування в міжнародних відносинах, за винятком тих обставин, які можуть виправдати таке застосування сили: зокрема індивідуальна і колективна самооборона та застосування колективних заходів відповідно до глави VII Статуту ООН.

З іншого боку, норми *jus in bello* з гуманітарних міркувань накладають обмеження на ведення бойових дій під час усіх видів збройних конфліктів з метою обмежити страждання та руйнування після початку збройного конфлікту.

І хоча ці дві галуззі міжнародного права охоплюють одне й те саме явище – колективне звернення до сили в міжнародному контексті, – вони по-різному реагують та переслідують різні цілі. Статут ООН забороняє застосування сили, за винятком чітко визначених ситуацій, тоді як міжнародне гуманітарне право стає застосовним до всіх збройних конфліктів і за будь-яких обставин, незалежно від того, чи є застосування сили правомірним. Його застосування не залежить від правової кваліфікації збройних дій. Це означає, що і держави, які ведуть те, що вони вважають «справедливою війною» – поняття, якому немає місця в сучасному міжнародному праві, і держави, які постраждали від незаконного нападу, повинні поважати положення МГП.

Доля постраждалих від воєнних дій, тобто жертв збройного конфлікту, зокрема цивільного населення та затриманих осіб, не може залежати від мотивів держав, які послужили

причиною використання збройної сили однією державою проти іншої держави. Крім того, міжнародне гуманітарне право також застосовується до ситуацій, які залишаються поза межами заборони застосування сили між державами, зокрема збройного конфлікту на території держави або неміжнародного збройного конфлікту, який зазвичай називають громадянською війною.

Справедливим буде відмітити, що Женевські конвенції явно втрачають свій винятковий характер, коли на кону гуманітарні питання, що виникають у збройних конфліктах. Тому будь-яке обговорення питань, що стосуються міжнародного гуманітарного права і, тим більше, будь-які розробки його положень мають брати до уваги інші галузі міжнародного права, зокрема право прав людини, а також право біженців, міжнародне кримінальне право та право відповідальності держави. Врахування різних міжнародно-правових режимів є позитивним внеском у посилення захисту жертв МЗК/НМЗК міжнародним правом.

Особливо позитивним є зв'язок між МГП та міжнародним кримінальним правом. Міжнародне гуманітарне право не містить санкцій за порушення даних норм, проте серйозні порушення норм Женевських конвенцій та Додаткових протоколів є воєнними злочинами, за які передбачається покарання в межах міжнародного кримінального права.

Звичайно, ідея міжнародної кримінальної юрисдикції майже така ж стара, як і сучасне міжнародне право. В 1895 році Інститут міжнародного права, підтримавши ідею Гюстава Муаньє, тодішнього президента МКЧХ, запропонував створити міжнародний кримінальний трибунал. Юрисдикція Нюрнберзького та Токійського військових трибуналів щодо воєнних злочинів, скоєних під час Другої світової війни, розвинула ідею, яку пізніше перейняли трибунали, створені для розгляду воєнних злочинів, скоєних під час конфліктів у колишній Югославії та в Руанді. Очікується, що Міжнародний кримінальний суд, маючи юрисдикцію щодо воєнних злочинів, сприятиме імплементації та підвищенню повагу до міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів.

Теми для самостійної роботи:

1. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини: аналіз та співвідношення.
2. Вплив міжнародної кримінальної юстиції на розвиток обох галузей.
3. Місце міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини в системі міжнародного права: предмет правового регулювання обох галузей.
4. Підходи до співвідношення понять «міжнародне гуманітарне право», «право збройних конфліктів» і «міжнародне право прав людини».
5. Основні відмінності міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини та підстави їх розмежування як окремих галузей міжнародного права.
6. Міжнародне гуманітарне право – міжнародне право прав людини і споріднені галузі міжнародного права: право миру і безпеки і міжнародне кримінальне право.
7. Поняття агресії, правомірного застосування сили, відмінність між *jus ad bellum* / *jus contra bellum* (нормами щодо законності застосування сили) та *jus in bello*.
8. Теорії співвідношення норм МГП і МППЛ: конкурентна, інтеграційна, комплементарна.
9. Одночасне застосування і принцип *lex specialis*.
10. Дія міжнародного права прав людини під час збройних конфліктів.
11. Позиція Комітету з прав людини ООН щодо співвідношення обох галузей.
12. Підхід Міжнародного суду ООН щодо взаємодії обох галузей.
13. Розвиток Європейської системи захисту прав людини.
14. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в Європейській системі захисту прав людини.
15. Проблеми застосування норм права прав людини під час збройних конфліктів: неурядові актори як суб'єкти міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини.

Нормативна база:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Звичасві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко; вступ. стаття М.М. Гнатовський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
6. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
7. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
8. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
9. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

Рекомендовані джерела:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, Н. Хендель; за ред. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf
2. Гнатовський М.М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні: застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. Кімонікс Інтернешнл Інк. 2017. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf
3. Коваль Д.О. Міжнародне гуманітарне право в контексті міжнародного права прав людини. Наукові записки НаУКМА. 2016. Том 181. Юридичні науки. С. 144–146.
4. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс. МКЧХ, 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-MelzerComprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>
5. Салієнко О.О. Співвідношення прав людини та міжнародного гуманітарного права. Альманах міжнародного права. 2020. Випуск 23. С. 178–185. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/23.pdf>
6. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти : навч. пос. Київ : Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 208 с.